

Hanyatlás és fölemelkedés

GERGELY ANDRÁS

1946-ban született. 1969-ben végzett az ELTE történelem-filozófia szakán. Az MTA Történettudományi Intézete munkatársa lett, 1976-tól az ELTE Újkori Magyar Történeti Tanszékének oktatója, egyetemi docens. 1991-1992-ben a Külügyminisztérium főtitkára, 1992-1995-ben dél-afrikai nagykövet. Kandidátusi fokozatát 1980-ban szerezte meg. Tudományos munkásságának középontijában a 19. század magyar művelődés-, politika- és eszmetörténete áll.

**1896: káprázat
és ábrándkép?**

**Mohács és ami utána
következett**

A millenáris káprázatból, az ezeréves magyar nagyság, sőt magyar nagyhatalom ábrándvilágából alig több, mint két évtized után zuhant az ország a megsemmisülés szélére, az összeomlásba, a feldarabolásba, majd újabb válságokba, belső meghasonlottságba, ismét és nagyobb háborús katasztrófába. 1920-ban Szekfű Gyula *Három nemzedék* című műve már meghökkentő hanyatlásképet rajzolt, s mekkora mélybe forduló íve lehetett volna egy hanyatló korrajznak 1944 vagy 1952 után!

Csakugyan ábránd volt, ahogyan a magyarság szemlélte önmagát, vagy maga a valóság? — A „nagy” hanyatlás emlegetése, ennek fájdalmas érzése csak akkor jogosult, ha azt előzőleg a magasra emelkedés ugyan nem egyenletes, alapjában mégis felívelő képe határozza meg.

Hogy az előző ezer esztendő, a honfoglalás és a millenium között, egészében nemcsak a pusztá megmaradás, hanem az előrelépés, emelkedés időszaka volt, még a mindent relativizálni hajlandó „dezilluzionáló” szemlélet számára is kétségtelen.

De látható az íven az is, hogy nagy-nagy törései vannak. A középkor, Mátyással bezáróan, még felível: európai felzárkózás, a térségben megszerzett hatalmi szerep (Horvátország társítása, hódolt vajdák és bánások a Délvidéken, elsőrangú dinasztikus házasságok által reprezentált nyugati külkapcsolatok), kulturális felzárkózás, városfejlődés és így tovább.

És aztán? Mohács után? — A *Mohács* szóval az elháríthatatlan török hódítást, egy olyan külső csapást jelölünk, amely visszavetette fejlődésünket, felzárkózásunkat. *Valóban* a „török” a felelős újkori gondjaink legalábbis legtöbbszöréért, vagy vannak ennek belső okai is?

A nemzetről való gondolkodás a reformáció korától Kölcseyig, majd a 19. században szakszerű kérdéseket szakszerű eszközökkel megválaszoló történettudomány újra és újra nekirugaszkodott a kérdés megválaszolásának. Az akkori világ legnagyobb hadseregének a közepes méretű és fejlettségű ország nem állhatott ellent. A külső veszélyt, a hódítást azonban a reformátorok is, az ellenreformátorok is az ország bűnhődéseként, vétkei megtorlásaként értelmezték, s *Himnuszunk* mai napig ezt a vélekedést erősíti.

Modern történéseink egy része, így Szekfű Gyula is, szinte kizárólag a külső hódítást kárhoztatta hanyatlásunkért — nyilvánvalóan azért, hogy a magyarság nyugathoz tartozásának gondolatát, a felzárkózás belső parancsát erősítse.

Újabb történeti vizsgálatok derítették ki, hogy volt egy másik, már a törököt megelőző, *belső hanyatlás* is történelmünkben. A 15. század végén megállt a városfejlődés, a falvakban megmagyarázhatatlan *pusztásodás* indult meg (egyre több az üres telek, s evvel hanyatlott a gazdaság), megállt az amúgy is lassú demográfiai fejlődés és így tovább.

Mi történt? Nem tudjuk. Még nem tudjuk. Tény, hogy a 18-19. század azután a felzárkózás, felemelkedés előbb lassú, majd gyors időszaka volt. De az az 1896-os Magyarország, amelyet a kortársak szemléltek, inkább volt egy újnak a kezdete, mint egy folytonos réginek a megtestesülése. Magyarország akkor adott államisége, az unió Erdéllyel, a megyerendszer általánossá tétele, a Határőrvidék felszámolása, a kormányzat Magyarországon megvalósuló egysége — egyszóval az a *Magyar Birodalom*, ahogyan a statisztikák főösszege jelölte, *nem volt idősebb harminc esztendősnél*. Ha a kortársak tudatosítják, hogy itt új fejleményről van szó, amely a valóságban nem (csupán) az 1867 előtti, a középkori, többnyire csak virtuális „Magyarországhoz” kötődik, hanem magához a kiegyezéshez, szemléletük realiztikusabb, veszélyeket érzékelőbb lehetett volna.

A kiegyezés

A kiegyezésről ugyanis már megalkotásakor mindenki tudta, hogy nem újabb ezer évre szóló alkotás. A tíz évre kötött gazdasági kiegyezés megújítása egyre problematikusabbnak bizonyult, s az is közismert volt, hogy gazdasági kiegyezés nélkül a rendszer nem működtethető. Márpedig a gazdasági kiegyezés harmadik megújításáról, amely legkésőbb 1897-ben lett volna esedékes, már 1896-ban látszott, hogy nem fog idejében sor kerülni, s megkötése el is maradt. Az utolsó, 1907-es megegyezésről pedig már tudták a kortársak, hogy nem fogja újabb követni.

A rendszerről, az Osztrák-Magyar Monarchiáról, annak jövőjéről szóló gondolkodás mégis meglepő módon hiányzott. Híveinek, a „hatvanheteseknek” minden idejét igénybe vette a rendszer védelme. A függetlenség hívei — politikai népszerűségük védelme érdekében — nem mertek a kossuth-i gondolatokhoz visszanyúlni, amelyek a Monarchia és Magyarország sorsának veszélyes egybekapcsoltságára, vagyis a netán bekövetkező magyar függetlenségből előálló, főként nemzetiségi veszélyekre irányították volna a figyelmet. A fiatal és új orientációt kereső teoretikus nemzedék, lett légyen szociáldemokrata, polgári radikális vagy újkonzervatív, beleszületett a rendszerbe, amelyet örökkévalónak hitt, s keretei között keresett „modern” fejlődési irányokat.

A millenium kora éppen azért tűnt a kortársak számára öröknek és megingathatatlanak, mert egy hosszú történelmi korszak — a magyar-Habsburg birodalmi együttélés — legjobb megoldásának, mintegy a történelem logikus végtermékének tartották, s elméletileg csakugyan aligha lehetett volna „jobb” kiegyezést kimódolni. A historizáló, történelminek látszó gondolkodás áltörté-

nelminek, történelmet lezárónak bizonyult. Ma már észrevesszük a *történelem vége* életveszélyes gondolatának rákszerű elburjánzását a kiegyezéskor.

A „fényes” korszak végét, az összeomlást e gondolat keretei között csak mint a történelem utáni, végítélet utáni szörnyű korszakot lehetett értelmezni, ahonnan csak *visszavágyó*dni lehet. A restauráció, a restitúció gondolatvilága uralta a magyar közgondolkodást Trianon után.

Új vízió a hazáról

A „magunk revíziója” gondolatát, vagyis azt az igényt, hogy történelmi köntösünket gomboljuk újra, elsőként Németh László vetette fel. Merész víziója, hogy a 17. században megkisebbedett, de függetlenül Hollandia mintájára csináljunk hazánkból az adott keretek, az adott határok között közép-kelet-európai mintáországot, csekély visszhangra talált, s a revíziós politika időleges sikerei nemzeti gondolkodásunkat ismét elandalították. A háború és a népiirtások katasztrófája után végérvényesen fel kellett ébredni. A rendszerektől és a politikáktól függetlenül azóta senki sem szabja előrelépésünk, felzárkózásunk feltételül az adott államkeretek megváltoztatását. 1956 egyik traumája, a nyugati segítség elmaradása pedig a külpolitikai illúziókból való kiábrándulást hozta meg. Nemzeti közgondolkodásunk, régies kifejezéssel: a sorskérdésekkel való foglalkozásunk, józanabb, mint valaha.

Csak éppen felemelkedésünk feltételei nehezültek el majd-hogynem végzetesen. 1896-ban az egy főre jutó nemzeti jövedelem a nyugat-európainak mintegy 60%-a lehetett, száz év múlva, 1956-ban talán húsz százalékra becsülhetjük. Igaz, a térség egésze, Közép-Kelet-Európa hanyatlott el, stratégiai és gazdasági szempontból egyáltalán jelentéktelen területté változott. A kicsiny, fogyó népességű, stagnáló gazdaságú, erőforrásait elhasznált Magyarország ebből a helyzetből saját erejénél fogva *már* nem törhet ki. Együtt a környező országokkal, illetve Európa saját érdekeitől motivált segítségével talán igen.

Sajnálatot ne reméljünk Európától, önsajnálatra sincs szükség. A lengyelek ugyanolyan arányban, mintegy egyharmadnyian élnek a határokon kívül, mint a magyarok. A horvátoknál az arány még nagyobb, nemzetük fele él a kis anyaországon kívül. Nagy hatalmak hanyatlottak el Európa-szerte. Miért sajnálnánk a dánokat, hogy egy félsziget felére és néhány szigetre vonultak vissza északi birodalmukból? Hol van a brit birodalom? Még az Egyesült Királyság „egyesült” része (vagyis a hajdani Írország) is e királyságban ma már csak néhány megyére zsugorodott. A gazdaság terén nem igényelhet több részvétet, segílyt Ukrajna, a Baltikum vagy Bulgária? Mennyi részük van nekik maguknak nehéz helyzetükben, s ők mennyire áldozatok?

Tudomásul kell vennünk azt is — a nemzeti nagyság millenáris ábrándja után most az önsajnálat periódusát kárhóztatva —, hogy mindegyik ország története véres. A régi korokból nem kell

példákat hoznunk, de eszünkbe jut-e, hogy a harmincas évek spanyol polgárháborúja több mint egymillió áldozatot követelt? Fejlődésüket korábban a mór hódítás, ahogyan az oroszokét meg a tatár vetette vissza. Németalföld „aranykora” valójában javarészt egy úgynevezett „nyolcvan éves háború” (1568-1648) időszak. És Itália egyesítés előtti története? Nem volt olyan esztendő történetükben, hogy ne állomásoztak volna ott idegen csapatok!

Történelmünk mint a szenvedések és dicsőségek, hanyatlások és felemelkedések sajátos váltakozása egyszeri ugyan, mégis (Európában) átlagos. Helyzetünk éppen most annyiban kedvező, hogy sorsunk csakugyan a saját kezünkben van. Külső segítség nélkül ugyan nem tudunk boldogulni, de nincsenek ellenünk forduló, s vannak érdekek, amelyek mellettünk mozgósíthatók. Ezer és száz esztendő után nem a legrosszabb újrakezdő helyzet.

Új könyveink

RÓNAY GYÖRGY:

Zakeus a fügefán

(A lap hajdani főszerkesztőjének elmékedései az Evangéliumról)
Ára: 340 Ft

JOSEF PIEPER:

A négy sarkalatos erény

(Okosság — Igazságosság — Bátorság — Tartás és mérték)
A XX. századi keresztény gondolkodók című sorozat legújabb kötete. Ára: 395 Ft

Kaphatók vagy megrendelhetők az Új Ember könyvesboltjában
1053 Budapest, Ferenciek tere 7-8. (Kárpátia-udvar)